

"גבוה" ו"נמוך" בכפיפה אחת

"הקול" וראשיתה של העתונות העברית העממית באירופה

גדעון קוץ

לצורכי החברה החדשה מן המעמד הבינוני אל השכבות העממיות העובדות ממש, סיפוק הצורך בבידור על ידי אימוץ מבנה "סיפורי" לכתבות, הדפסת רומנים עממיים בהמשכים ו"סיפורי נפלאות", הדגשת ההיבט ה"אנושי", פישוט הכתיבה והלשון גם בנושאים מורכבים, מתן חשיבות לאיור ול"אנדרור" מבחינה צורנית. המגמה היתה להגיע להמונים, אך "עממיות" זו לא בהכרח התנגשה ב"אובייקטיביות".

אידיאל זה התבטא במאה ה-19 בעיקר בצמידות ל"עובדות" על חשבון ה"ערכים". עתונים שקיבלו על עצמם את המודל ה"אינפורמטיבי", כלומר העדפת מידע, לעתים קרובות בלתי מעובד, על פני ה"סיפור", ביקשו להדגיש כך את ייחודם ולהרחיב את מעגל קוראיהם, למרות יתרונה של העתונות ה"בידורית"; כלומר להגיע ל"עממיות" מסוימת באמצעות ה"אובייקטיביות". ואולם, כפי שהעיר שדסון, עתונות זו לא היתה בהכרח "מדויקת" יותר מאשר רעותה.² הו'אנר פשוט הותאם לקורא הפוטנציאלי. "אובייקטיביות" של עתון יכולה להתבטא במתן כמה לעמדות שונות ומנוגדות (פלורליזם) או בהימנעות מנקיטת עמדה אידאולוגית (נייטרליות). בדרך כלל, פרט לכמה בסיסים "מוסכמים" של חיי החברה שבה מדובר, העתונות העברית באירופה לא נבדלה במובן זה מן המגמות ששלטו בעתונות העולמית.³ למרות ייחודה של החברה היהודית במזרח אירופה ובמרכזה, היא הושפעה מן התהליכים החברתיים והתרבותיים הכלליים. יכולים אנו, למשל, להשוות בין ניסיון העתונות העברית באירופה לכבוש את קהל דוברי היידיש הנרחב, קהל "עממי" מובהק, לניסיון של איל העתונות פוליצר, מהגר יהודי מהונגריה, לכבוש את קהל המהגרים של שנות ה-80 בארצות הברית (רבים מהם יהודים ממזרח אירופה) ולהגיש לו עתונות בשפה האנגלית שאותה יוכל לקרוא.

העתונות העברית באירופה הגיעה לצורתה המודרנית מאוחר יותר מעתונות אחרות. היא פעלה כעתונות מיעוט בתנאי לחץ ואגב התמודדות מתמדת על עיצוב שפתה, וכוונה אל ציבור שסבל מאותן מגבלות עצמן. בכל זאת, היא השתלבה במגמות הכלליות. מובן, ש"המון" קוראי עברית בעתונים אלה מנה, בניגוד לקוראי העתונות האחרות, אלפים בודדים בלבד.

השאיפה ל"עממיות" היתה, אפוא, מגמה בולטת בעתונות העברית של הרבע האחרון של המאה ה-19 באירופה. היקפו המוגבל של קהל קוראי העברית, היה סיבה מרכזית למגמה זו. עם זאת, התקשתה העתונות האמורה להשתרר מקשריה והקשריה האידאולוגיים בשירות מהנות ורעיונות בתקופת מעבר ומשבר בתולדות יהדות אירופה, במיוחד במקום ריכוזה

ערבוב חומרים "גבוהים" ו"נמוכים" מבחינת הו'אנרים (הסוגות) והמישלב הלשוני הוא תופעה בולטת בעתונות העממית הנפוצה היום בישראל. דוגמאות לכך לא חסרות: ידיעה כתובה בעברית עניינה ועילגת מופיעה בעמוד הראשון ואילו "הרחבתה" כתובה בידי כתב בעל כושר ביטוי (וידע) משופר יותר; מאמרים במדור הספרות, הכתובים בשפה אקדמית של הוקרי ספרות ולידם טור רכילות), המובן לדור הטכנו בלבד. (שלב נוסף הנובע מכך הוא, לעתים קרובות, "חציית קווים": לשון מדור הספורט עוברת [יחד עם הכתבים] לפוליטיקה ושיח הרכילות או ביקורת המסעדות עוברים לענייני דיפלומטיה וכלכלה. הסיבות נעות מן השאיפה לשליטה טוטאלית בשוק העתונים היומיים הגדולים, שרוצים לכסות כל ו'אנר ופינה אפשרית בטעמי קהלי היעד, ועד לסתם רשלנות בעריכה. אך תופעה זו אינה חדשה בעתונות העברית, שנאבקה מאז הקמתה בבעיות של מיעוט קוראים וקשיי הפקה והפצה, אולם או היה מדובר בעתונות עניינה (היום אלה "צרות של עשירים"...). ושילוב ה"גבוה" ב"נמוך" היה אמצעי מקובל, שנועד להבטיח את קיומה כעתונות "עממית" ו"אובייקטיבית".

"עממיות" ו"אובייקטיביות" בעתונות העברית בראשיתה'

היום, כשהעתונות המכונה "עממית" הוגגת בישראל את נצחונה הכמעט מוחלט על העתונות שהוגדרה, בדרך כלל, "איכותית" או "אליטיסטית", מן הראוי לבדוק את שורשי השאיפה ל"עממיות" בעתונות העברית המודרנית במרחב התהוותה במחצית השנייה של המאה ה-19 באירופה. הגשמתה של שאיפה זו לא באה בהכרח על חשבון האיכות; ומה שחשוב עוד יותר, עתונות זו ניסתה להתכנס, לפחות בתחילתה, על עקרונ ה"אובייקטיביות", שהיום יש המפקפקים בקיומו.

"עממיות" ו"אובייקטיביות" היו שתי מגמות בולטות בעתונות העולמית ה"חדשה" בארצות הברית ובאירופה במחצית השנייה של המאה ה-19, והן משקפות את האידאולים החדשים של עושיה על רקע התמורות החברתיות החשובות של התקופה.

העתונות ה"עממית" (ו"פופולרית") ביקשה לכבוש קהל חדש ורחב יותר מקרב אלה שלא היו חשופים קודם לכן למדיום זה אם משום שלא ידעו קרוא וכתוב, לפחות לא בשפה שבה נכתבו העתונים, ואם משום שהעדיפו אמצעים אחרים: הסיפור המצויר או הבידור החי על צורותיו. הדרכים העיקריות לכיבוש קהל זה היו הורדת מחיר העתון, התאמת נושאו וקצב הופעתו

בין הכותבים בעתוננו, תיאר אותו כמו"ל שהעתונים הם "כל תשוקתו", כמי שרואה את תפקידו בצורה המזכירה מו"ל אמריקני של התקופה (מדינה שבה הוא ניסה, בסופו של דבר, את מזלו), נטול חוש הומור, מהיר הימה כלפי תוקפיו:

המו"לים (רדקטוריום) היה כל... הפצו, תורתו, מגמתו, מטרתו בהיים. להיות ניצב בראש מכתב עתי [=עתון] היה בעיניו מין ממשלה בגוי ואדם יחד... לא היתה בו שום התלהבות לדבר שבעולם. איננו אדוק ואיננו לא מחסידי הבעל שם טוב ולא מחסידי קרל מארקס. לא היה בו אף קורטוב של לאומיות או של בין לאומיות. רודקינסון לא היה מבין את טיבו של פרינציפיון כלשהוא. לא במחשבה ולא בפועל. לא היתה לו שום פילוסופיה קבועה ומפורשת. הוא היה אקלקטיק מבלי לדעת את פירושה של מלה זו.⁶

הנה כי כן, רודקינסון היה מקצוען להוצאה לאור של עתונות, "אובייקטיבי" למהדרין, "עתונאי חדש" של ממש ויכול, בזכות תכונות אלה, לממש את ניסיון בנייתו של עתון עברי נפוץ ו"עממי".

ראו זה פלא, אותו בן אדם שלא נמצא בו אפילו ניצוץ אחד של כישרון עתונאי, ושגם לא ידע לכתוב עברית כתיקונה, רכש ל"הקול" במשך זמן מועט בערך מספר גדול של קוראים, ורובם המכריע ברוסית, כמוכן. די היה לסקור סקירה קלה של מאמריו הוא עצמו כדי להיווכח, כי האיש הזה הוא עני בדעת ובהשכלה, כי חסר הוא כל יסוד מוסרי ומשולל עקרונות קבועים וכי הוא נד בדעותיו כגוד הקנה במים, כי עובר הוא ממחנה למחנה ומזרם לזרם; ואף על פי כן לא הפריעהו כל זה לא רק להרבות את מספר חותמי עתונו, כי אם גם לרכוש מסביב לו את גדולי הסופרים העבריים של אותה עת... עובדה שאין דוגמתה בתולדות העתונות העברית.⁷

עתון בלי דגל

במקום לפרסם "פרוספקט" או מניפסט כדי לבשר על יציאת עתון חדש, העדיף רודקינסון לפרסם גיליון לדוגמה, "עלה למבחן", ובכך הפגין את גישתו המסחרית המודרנית העתון הוא "מוצר": גישה זו לא היתה לרוחם של

האיסטניסים ("כדרך התגרנים", העיר ציטרון בציניות).⁸
ב-7 במאי 1876 יצא ה"Probe Nummer". כותרת המשנה היתה: "הקול קול יעקב מתהלך בכרם ה' צבאות בית יהודה, אחת בשבוע, ישמיע את כל הנראה והנעשה בכל אפסי תבל, עיני חכמה ומדע, תולדות אנשי-שם, מכתבי-מסע, סיפורים נעימים, בשורת ספרים". כלומר, תערוכת יומרנית אופיינית לעתונות עממית. המוטו הוא: "הלא חכמה תקרא ותבונה תתן קולה". הגיליון כולל רשימה מניפסטית מתפלפלת תחת הכותרת "דברי אמת ושלוש", רודקינסון מחלק בה את העם לשלוש "מפלגות": תלמודיים, חסידים ומשכילים. מתוכם הוא מגנה את המשכילים, ובעיקר את עתוני המשכילים, אך לא את ההשכלה עצמה, ואפילו מבטיח: "ואם הזמן השכלה ידרוש מאתנו והבט נכוהה על דבר עמיתנו מבלי הבל בין הדתות והדעות, הגנו!" כלומר, פנייה למכנה המשותף ולאובייקטיביות. ההתקפות החריפות והאישיות על עתוני המשכילים נראות כתקיפת המתחרים וניסיון לנצל את האכזבה מהיגגי תנועת ההשכלה. מגמת ה"אובייקטיביות" של רודקינסון מתבררת יותר בתשובה שפרסם בגיליון א' של "הקול" ("קול ענות"). לשאלתו של הסופר יהואל מיכל פינס, שביקש לדעת מהו "דגל" העתון החדש, ענה רודקינסון: "על הקורא לחזור אל תוכו, ומה לו ולדגלו?"
המדורים המוצגים למבחן הקורא כוללים "דברים מדיניים", "ידיעות כלליות", "עיני חכמה ומדע", בצירוף אזהרה כי "לביאורי תורה אין מקום ב'הקול'" (אף שהטקסט כולל דווקא "בינה במשנה"). הפליטון, מדור חיוני בעתונות העממית, שהתפרסם "מתחת לקן" תחת הכותרת "קול עלה נידף", הוקדש בגיליון זה למעין סאטירה על הצעירים שנתפסו לתנועה הסוציאליסטית-הניהיליסטית ועל האימה שהם מעוררים בקרב אדם מן היישוב.

כבר מגיליון זה ניכר שרודקינסון לא ייחס חשיבות לשפה עברית "נקייה". שפתו שלו מסורבלת, רצופת מליצות וציטוטים מספר הווהר מצד אחד

הוספה להקול גיליון 4

№ 4 „Stimme“ Beilage zur

TARIF.

שכר הדפוס לכל מיני השאות מהותית המסלה קישור - קודקאי לקניינות... 1879

מכל עגלה ועגלה בעלת 1000 קילוגרם ערך 500 פוד

Курект	185,14
Дяконого	185,14

בקניגסברג וסוציאליסט, מתאר את פגישתו הראשונה עם רודקינסון כשזה בא להציע לו לשמש כעוזר העורך ב"הקול". לדבריו, הוא לא חקר את רודקינסון בענייני שכר ותנאי עבודה, ושאל אותו שאלה אחת בלבד: "מה היא הטענה העניינית [=מגמה] של הקול?" ועל כך השיב רודקינסון: "הקול נוסד להילחם נגד הניגאליסטען (במקור: הניגאליסטים-המהפכנים)". או"ר ענה, כי בבואו אליו "לא קלע אל המטרה" משום שהוא עצמו "ניגאליסט למחצה". ואז באה תשובתו המאלפת של רודקינסון: "כל זה איננו שווה לי לבטל את העסק. אם לא תוכל ללחום נגד הניגאליסטען, צא והילחם בעדם."¹⁰ הביטוי הקיצוני הזה ל"אובייקטיביות" (או לאופורטוניזם) עשה את העתון במה לכותבים סוציאליסטים. מבחינת הקורא היתה בכך תרומה לחופש הביטוי, שחיוקה את דימוי העתון כ"עממי".

על או"ר הוטל לכתוב ולתרגם חלק נכבד מן העתון. הוא עשה זאת, לפחות, בעברית טובה, גם אם מאמריו היו "מרפרפים" מדי לטעמים של המבקרים. כמות על השבון איכות. הכתבות מחו"ל לא נערכו ולא "שופצו" (אמנות שבה הצטיינו דוד גורדון ואחר כך נחום סוקולוב) וניתן היה לתבחין כי לא נכתבו במערכת. מאמרי הכתבים, גם הבלתי מנוסים שבהם, הודפסו כמעט בלא עריכה. העתון לא הקפיד גם על המידור המקודש, ובכך דווקא צעד קדימה אל העתונות המודרנית, שנטשה את המידור וההיררכיה והניחה לקורא לבחור את מה שברצונו לקרוא מבין הכותרות. עם זאת, עדיין יצא העתון במתכונת ספר, מה שלא הקל על הקריאה. הכתבות מערי השדה פוזרו בין המדורים ומאמרים בהמשכים לא נדפסו באורח סדיר. המהומה הזאת הדגישה את ההיבטים ה"בידורי" וה"אובייקטיבי". או"ר עצמו טען, שלא היה לו עניין ב"שכלול" העתונות העברית וב"פיתוח הטעם הטוב."¹¹ הוא רצה לנצל את הבמה לקידום רעיונותיו הפוליטיים. לכן הסכים לעבודה שהועמסה עליו ולא התווכח עם העורך. מאפייני העתונות העממית חדרו אפוא ל"הקול", גם שלא מרצון.

רודקינסון עסק בהרחבה בחיסול חשבוניות עם עורכי העיתונים האחרים, במיוחד זילברמן ו"המגיד", שלו הקדיש כמה פליטונים כתובים בלשון "הזוהר" רצופת הארמית שבה שלט היטב. ואילו מדור התשובות שלו, "קול ענות", שימש במה להצלפות חסרות רחמים במבקרו, שאת מכתביהם לא היסס לפרסם במלואם כדי להצדיק תגובה חריפה. הוא עלב גם במכובדים שנחשבו כ"סמכויות מוסריות" שאין לגעת בהם, כמו הרב והסופר יהואל מיכל פינס, כי בכך סיפק את צורכי הקוראים ברכילות ובסנסציה, והדבר הגביר באורח ניכר את תפוצת העתון. כאשר הצנזור יהושע שטיינברג מוילנה החל למהוק קטעים מפליטוניו, ביקשו ממנו הקוראים ברוסיה לשלוח גיליונות לא מצונזרים, כמקובל, בתוך מעטפה סגורה. הפופולריות הגוברת של "הקול" בקרב הקוראים משכה אליו מעתה כותבים שקראו נכון את המפה. אחד מהם היה אלכסנדר צדרבוים המכונה "ארו", עתונאי ומו"ל מנוסה, ש"המליץ" שלו לא הופיע אז. הוא פרסם מאמר ב"הקול" דווקא, ולא אצל מתחריו מכבר, שהיו קרובים יותר לתפישה העתונאית שלו. על המאמר "הגיוני לב" התם בשם "פלא". סיכום אישי זה של האקטואליה של 1876 שימש אחר כך עילה לאחד מהריבים המכוערים והסוערים בתולדות העתונות העברית.

ריבוי הקוראים לא הספיק, משום שרודקינסון התקשה לגבות את דמי

ו"ידישזימים" ושיבושים דקדוקיים מצד שני. בעתון באו לידי ביטוי רמות שונות של שפה כתובה בהתאם לרמתו של הכותב. התוצאה היתה גישה "עממית" לשפה, אשר לפיה הלשון המדוברת היא כלי מתאים למשיכתם של קוראים שלא קראו קודם עיתונים בעברית; גישה זו היתה מקובלת על רבים מיוצרי העתונות ה"עממית" בשפות אחרות. זו היתה גם גישתם האידיאולוגית של הסוציאליסטים. הכותבים שנמנו עם זרם זה אמנם כתבו ב"הקול" בשפה "גבוהה", אך לא התנגדו לפרסום רמות "נחותות" יותר של כתיבה סביבם. גישה זו, שנועדה לייצג מרחב גדול ככל האפשר של העם, בלי לייחס לעתונות פונקציה של פיתוח הלשון העברית לצד הפונקציה החברתית, נוסחה בידי א"ש ליברמן בפרוספקט הפרוגרמטי לקראת הופעת כתב העת "האמת". הוא ציין שם, כי יקבל לכתב העת העברי מאמרים "מבלי לשים לב לא ללשון ולא לצחותה."⁹

הגיליון הראשון של "הקול" יצא ב-8 באוגוסט 1876. עד לראש השנה נשלחו הגיליונות לחותמים הינם, וזאת משום שבינתיים עסקו המתחרים, "המגיד" ו"הלבנון", ב"חשיפת" דמותו ה"מפוקפקת" מבחינה מוסרית של עורך העתון החדש. רבים מאלה ששילמו לרודקינסון דמי קדימה על סמך הגיליון לדוגמה, כספים שהיו אמורים לממן את הגיליונות הראשונים ביקשו את כספם חזרה. רודקינסון החליט לממן את הוצאת העתון והודיע בראש הגיליון הראשון: "ראינו כי ארכה העת לאלה אשר כבר נתנו ידם וישלמו לנו עבור שנה תמימה זה ירחים שנים... נעתרנו לבקשתם ואמרנו להוציא אורה מן העת הזאת, את 'הקול'. המדורים כוללים גם: ידיעות הבורסה של קניגסברג, שירים (במדור מיוחד, "קול ישורר") ונושאים כמו תולדות אנשי שם, סיפורים נעימים, מכתבי מסע, נקרולוגים. בעמוד האחרון, השמיני, מרכזות המודעות.

תחילה שימש רודקינסון עורך יחיד. אשר לכתיבה, הוא תרם מפרי עטו בעיקר ל"קול לעם", העתון ביידיש שהוציא במקביל, כדי ליצור, כדוגמת צדרבוים, "אימפריה" של עתונות עממית, ואולי על מנת להעביר קוראים משפה אחת לשנייה. בעתון העברי היו כתבים בולטים כמו מרדכי בן הלל הכהן ויעקב רבינוביץ; השאר, רובם ככולם, עתונאים מתחילים או כאלה שלא נקלטו בעתונים האחרים. הגיליון הראשון נפתח במדור "חזות הקול". מאמר מדיני שנכתב (ככל הנראה תורגם מעתון רוסי) בידי רודקינסון עצמו, והעוסק במלחמת הבלקן, תוך נקיטת עמדה אנטי-תורכית מובהקת. רודקינסון ביקש לרכוש כך את לב הצנזורה הרוסית, כדי שלא תערים קשיים על הפצת עתונו בקרב קהלו העיקרי. אחריו, "חדשות שונות", שני מכתבים, "ענייני חכמה ומדע", התחלה של סיפור מתורגם מגרמנית העוסק במעשי נסים, ופליטון של העורך תחת הפסבדונים יואל מיכאל קופערמאן (שמות בדויים אחרים שבהם התם לימים: פלימו בן אלכסנדר ו"שלמנאסר"). המגמה הבולטת בחומר, אולי בליט ברירה, היתה לבדר ולא להעמיק. המאמרים שטחיים, רצופי טעויות, גם בתעתיקי השמות והמונחים, מה שעורר ביקורת מצד האינטליגנציה למרות העניין בעתון. רודקינסון נזקק לעורך מקצועי ולכותבים בעלי רמה. כדי להשיג זאת הוא היה מוכן לפשרות.

במה לסוציאליסטים ולאחרים

הסופר אליהו וולף רבינוביץ' (או"ר), או אינטלקטואל צעיר, סטודנט

שכח ר' ראשונה

№ 5.

DIE WEISEN-VERSAMMLUNG.

אספת חכמים

מכתב עתי חדש

טוב מראה עינים מחוך נפש (הוא ג. כ.)

הוציא לאור: 1877

מחיר: 3.50

הוציא לאור: 1877

מחיר: 3.50

הוציא לאור: 1877

מחיר: 3.50

המנוי מסוכנו ברוסיה, בעיה מוכרת בשיטת ההפצה של העתונות העברית של אז. לאחר שתחנונים ואיומים מעל גבי העתון לא הועילו, יצא בעצמו לרוסיה, פיטר סוכנים ומינה תחתם, מסיבות מובנות, בעיקר מורים לעברית בבתי עשירים. במסע זה הוא נפגש עם קוראים ותומכים פוטנציאליים מבין החסידים, המתנגדים והמשכילים, והצליח לשכנע את כולם כי זה העתון שלהם. הוא הבטיח וכפי שראינו, בדרך כלל קיים אם כי בליית ברירה, כי בעתונו אין צנורה ואין קיצוצים. על פי ציטוטיו המשווערים, יש להניח, של ציטרון הוא הבטיח: "אני שלכם ועתוני שלכם. כתבו בו כטוב בעיניכם, וידי לא תגע במאמריות, כי אין אני צדדניים, המקצן בנטיעות של סופרים גדולים וטובים ממנו... אולם בואת תבחנו, אם תהיו לי מעירכם לעזור ותרכשו ל'הקול' מספר מסוים של מנויים שישקלו עליידי את כסף התתימה למפרע...".¹²

שיעור בפלורליזם

רודקינסון הציע תפקידי עריכת מדורים לסופרי השכלה בולטים והצליח לצרף לרשימת הכותבים את גרשון יוסף ברי"ל (איוב ממינסק), שכתב בעיקר שירים ואף את מ"ל ליליינבלום. אך הישגו העיקרי היה בגיוסו של ענק ספרות היידיש שלום יעקב אברמוביץ, הוא מנדלי מוכר ספרים, צעד חשוב בכיבוש קהל "עממי", שעשוי היה לעבור בעקבותיו לעתונות העברית. מנדלי פוטר ממשרתו כמורה בשירות הממשלה בגלל סאתירה שכתב, אך נראה כי לא רק מצב כלכלי דחוק אלא גם אמונה כי הגיע זמנה של עתונות עממית בעברית שכנעה אותו להסכים. מהסכמה זו לא יצא, למרבה הצער, דבר, אך היא הותירה אחריה מסמך מעניין, "קול קורא" בהתייחס מנדלי, שהופיע בפתח גיליון 39, המודיע על שותפות בין השניים בעתון בעברית ובעתון ביידיש. מנדלי קבע, כי ה"פרק" הנוכחי בחיי החברה היהודית מעורר את הצורך בהופעתה של עתונות עממית על מרכיביה:

חליפות ותמורות הרבה נעשו בעולם בעניי המדינה ובזכויות בני-אדם, בתפיסת המעשה ובמקנה וקנין ובכל ענפי החכמה ומלאכת מהשבת הם הפעילו מחוך פעולה רבה על יהודי ארצנו... בימים האלה ישוטטו רבים מבני עמנו לבקש תושיה וכל דבר מועיל וטוב לאדם בחייו... אין רוב חלומות והבלים ואין להג הרבה כשהיה. הכתות השונות בקרבנו הולכות ומתאחדות והלבבות הולכים ומתקרבים זה לזה...

מנדלי איבחן אפוא את שקיעת האידיאולוגיות ואת עליית ההיבטים הפרקטיים הפועלים באורח מלכד ויוצרים את הצורך בכלי תקשורת מסוג חדש. "את העת הזאת אני מוצא לעת רצון ושעת הכושר להעביר קול במחנה העברים ולדבר עמם במכתבי עתים על דברי מחסורים שונים, הדרושים לכל איש החפץ חיים ואוהב ימים לראות טוב..." השותפות אמורה היתה להתחיל בתחילת שנת תרל"ח (סתיו 1877) ומנדלי קיווה "להיטיב את מה"ע (מכתבי העת) האלה ביתר שאת מכפי שהיו בראשונה ולנהל אותם במאמרים שונים, בעזרת סופרים טובים ונכבדים מאנשי שלומי כפי צורך העת, למצוא חן בעיני בני עמנו." כלומר, להוציא עתון "עממי".

בסיום הקטע מופיעה קריאה המוכיחה את החוש המעשי של מנדלי עצמו (יש להניח שבעידודו ועל פי שיטתו של רוודקינסון): "את כסף החתומים לשנת תרל"ח ומאמרי הסופרים יוכלו לשלוח מעתה אל שמי לויטאמיר, מקום מושבי." מכיוון שהשותפות התפרקה בטרם התחילה, מעניין אם אכן הגיעו

"אספת חכמים" – כתב עת סוציאליסטי שהוצא על ידי רוודקינסון

דמי התימה למנדלי ומה נעשה בהם. אולי גם אי מימוש השותפות הביא לנפילה במספר קוראי "קול לעם", שנסגר שלושה חודשים, אך לא השפיע על המשך הצלחתו של "הקול".

השנה השנייה נמשכה ארבעה חודשים בלבד, עד תום השנה האזרחית 1877, בגלל תלונת הסוכנים כי אי ההתאמה לוח האזרחי גורמת בעיה בתשבויות.

אור" נרתם מצדו למניע העיקרי, לדבריו, להצטרפותו למערכת – הפצת דבר התנועה הסוציאליסטית העברית, שמצאה לה לזמן קצר ביטאון שנכנס למיתולוגיה של התרבות העברית: "האמת" בווינה. לכן מדהים למצוא בגיליון 36-37 משנת 1876 מאמר ביקורת על "האמת", חתום בידי "ארו", שתוקף את תוכנו משום שאין לדחות שאלות אמונה ולאום מפני שאלות "כך ומוזלג", אלא יש לקשור ביניהן, לא לפני שהוא משבח את שפת העתון, צורתו ומחירו הוול. מבקריו של אור" ראו בכך כניעה לתכתיב העורך, החושש מפני ה"קונקרונציה", מה עוד שבאותו מאמר יש גם גינוי ל"המביט", שבועונו של פרץ סמולנסקין, שניסה להתחרות באורח ישיר ב"הקול" על ידי אימוץ מתכונת "עממית", אך נכשל למרות רמתו הגבוהה יותר, לכאורה, מבחינת לשון ועריכה. אור" עצמו הביא בזכרונותיו הסבר "מקיאולויסטי" של ממש

המהפכה העתונאית החדשה בעולם. העורך החדש, ישראל אפרת (יפ"ת), היה חסר יומרות ספרותיות והסתפק, כעורך מודרני, בהכנסת "סדר במהומה". בגיליון האחרון (15) של השנה השנייה הודיע רודקינסון, כי השבועון יחל להופיע פעמיים בשבוע: "גמרנו בדעתנו לתת את 'הקול' לקוראינו מעתה פעמיים בכל שבוע. אחת היא לקוראינו אם ידעו את הסיבה אשר אולצנו לזה, או לא ידעו, אבל הרבה מקוראינו ידעו כי את בקשתם ואת הפצם ימולא." לא למען רווחים הוא מחולל את השינוי, טען רודקינסון, אלא לטובת הקהל, והוא סיפר, כי מספר הכותבים והקוראים של העתון גדל. ואכן, מן השנה השלישית נרתמו לעבודה ב"הקול" מיטב סופרי הדור הצעיר, רובם ככולם קרובים לסוציאליזם ולספרות הרוסית (בניגוד להשפעה הגרמנית על דור המשכילים הקודם). הם תפשו את חשיבות הכתיבה בעתון נפוץ ועממי והגדילו מצדם עוד יותר את מספר הקוראים. כישוריו האינטלקטואליים של המו"ל וכשרונם של כותבים אחרים תדלו להרתיע. רודקינסון לא ויתר על התרגומים של ספרי מדע ומסעות פופולריים והצהיר בגלוי על מדיניותו: "הנני אמר מפורש כי כל זמן שישמע קולנו בעולם גם תבן ומספוא אשים בו. אם רק נראה במ טוב ומועיל לאחדים מבני ישראל" (שנה שלישית, גיליון 28).

הצורך למלא שני עתונים בשבוע גרם לו לעתים להתחרט על הומר שהדפיס ואו לא היסס, למשל, להפסיק באמצע ביקורת ספרותית שהודפסה על פני שלושה גיליונות: "המשך לא יבוא. לדעתנו אינו כדאי ספר כזה להרבות עליו בביקורת." הפסקת סדרות היתה פרקטיקה חביבה על רודקינסון. לעומת זאת, הוא הירבה בכתבות מערי השדה ברוסיה, שהיו חשובות לאופיו העממי של העתון (דיווח ממקום מושבם של הקוראים) וגם לקשריו של המו"ל עם סוכניו, שיכלו אפילו לחסל חשבונות פרטיים עם מדפיס זה או אחר שסירב למסור להם חנינם עותקים מספרו.

בתוך מסגרת זו כתבו ה"כוכבים". ראשון בהם מ"ל ליליינבלום. מאמר זה חשוב ביותר ב"הקול" הוא "פתח תקוה" (1878, גיליונות 12-14, 23-27). במאמר זה הוא חזר לשאלת התיקונים בדת לקראת ועידת הרבנים בפטרסבורג. הפעם תבע תיקונים בידי אישות ומתן שיווי זכויות לנשים וגם ליהודים בכלל בתוך הממלכה הרוסית כהחלטתו של הפרוים המכובד.

רודקינסון הודיע בעתונו, כי חרדים ביטלו את מנוייהם על העתון בגלל המאמר, אבל למרות הנוק הוא לא התחרט על פרסומו, כי "אם לא היינו עושים כן כי אז הציקנו הנוחם כל חיינו." הוא עצמו פרסם, עם זאת, מאמר שבו הביע התנגדות לדעתו של ליליינבלום. תגובה אחרת באה מצד או"ר, שטען, כמו עמיתו במחנה הסוציאליסטי, כי הגיעה העת לנטוש את הוויכוחים הכרוכים בדת, משום שאין עוד לבסס את חיי העם עליהם. מאמר זה אווכר רבות בידי מבקרי "הקול", לאו דווקא בשל תוכנו, אלא בגלל השגיאה הדקדוקית שנפלה בכותרתו "המעשה וכשרונה" (בנקבה), ואשר לא תוקנה לאורך גיליונות רבים. ד"ר יצחק קמינר, מבכירי כתבי "האמת", פרסם מאמרים, שירים וסאטירות פיוטיות. במאמרו "על דבר עבודת האדמה ברוסיה" (1879, גיליונות 8-9, 11-13, 23-26, 33) התנגד לתוכנית עורך "המליץ" צרבוים להקים חברה ליישוב יהודי רוסיה ברוסיה. פרט להשקפות הכותב היתה התנגדות זו קשורה לסכסוך שפרץ בין צרבוים לעורך "הקול", שיפורט להלן. בן-נץ (וינטשבסקי-נובוכוביץ), הקיצוני בתפישתו ה"קוסמופוליטית", פרסם סדרה על "בית נבחר העם באשכנז" (1878,

בנוסה בלעם שבא לקלל ונמצא מברך.¹³ עורך "האמת", א"ש ליברמן, פנה אליו בעניין דפי ה"פרוגרמה" של העתון, שלא ניתן להפיצם ברוסיה בגלל הצנזורה. או"ר יעץ לו להשתמש בעתונים היוצאים בגרמניה. אשר לאחריים, האמצעי הוא כתיבת ביקורת שתעבור את הצנזורה, אבל באמצעותה יתוודעו הקוראים אל עצם תוכנו של העתון החדש. וכך עשה ב"הקול". או"ר גם פרסם ב"הקול" מאמר סוציאליסטי מובהק ראשון, "שאלת הפועלים בארצות הברית", בטרם עזב את תפקידו כדי להמשיך בקריירה של מורה. מאוחר יותר היה פעיל ציוני. אימוצם של הכותבים הסוציאליסטים היה מטרם גלויה ולא כפויה של רודקינסון. "האמת", למרות חיו הקצרים (שלושה גיליונות), נחטף ממש, בעיקר בידי הדור הצעיר. מן הגיליון הראשון יצאו שלוש מהדורות. רודקינסון היה מעוניין בהותמי "האמת" וביקש למשוך קהל צעיר לעתונו. מתן כמה לסוציאליסטים ובראשם, לצד או"ר, בן ציון נובוכוביץ, היה ההודמנות השנייה להגיע לכדי עתונות עממית נפוצה של ממש, ואותה הוא לא רצה להחמיץ. רודקינסון הכין תשתית נוספת לקליטת פליטי "האמת" – ירחונו "אסיפת חכמים", שהפך לכתב העת הסוציאליסטי השני. פרסום המאמרים המפרשים את האקטואליה בהתאם למשנתו של מארקס נעשה בוזהירות, תמיד תוך "מישוש הדופק" של הצנזורה ועל ידי הבלעתם בחומר אחר. הסוציאליסטים יכלו להתגאות ב"סוסיטה הטרויאנים", אך רודקינסון, הרחוק מסוציאליזם, מימש את הפלורליזם ואת שאיפתו לעתונות עממית ואובייקטיבית.

המפגש הראשון עם האינטלקטואלים הסוציאליסטים לא עבר בלי שרודקינסון העמיד במקומו, בחריפותו הרגילה, את שאיפותיהם לעתונות "טהורה". צבי הכהן שרשבסקי סקר במכתב לעורך את תולדות העתונות העברית והביע צער על כי ב"הקול", הצעיר שבהם, נאלצים הוא ועמיתיו הדייקים לצפות בכותבים ש"משתוללים ומסתוללים בישנות", או "עוסקים במאמרים על מה בכך ובהעתקות שאין כל צורך במו וימלאו בהם אך את הגליון אך לא את לבו של הקורא." שרשבסקי ותבריו למדו עד מהרה את יתרונות העתונות העממית והפכו לחסידים ותומכים של רודקינסון. הלה הוכיח את שיתו בכך שהדפיס, כמנהגו, מכתב ביקורת זה במלואו והשיב באירוניה: "נסה נא ידידי והיה אתה מו"ל בישראל כי אז אחרת תדבר." הוא ניצל את ההודמנות כדי לתקוף בחריפות, כדרכו, את "השחר" ואת "האמת", שאותם שיבח שרשבסקי והרי לכם שיעור בפלורליזם.

"גם תבן ומספוא"

השלב החדש של כיבוש הקורא היה כרוך בשינוי מהפכני בעתונות העברית: חריגה מקצב ההופעה השבועי כדי להתקרב ככל האפשר ליומון. "הקול" החל להופיע פעמיים בשבוע. איסור הפצתו של "המגייד" ברוסיה הגדיל את הביקוש ל"הקול", אך רודקינסון נזקק ל"עוזר עריכה" חדש. "קול ענות" היה מלא התנגלויות על השיבושים והטעויות שחלו בסדר, בהגהה ובעריכה. עיסוקו של רודקינסון בתפקידו כמו"ל ונסיעות תכופות לצורך משא ומתן מסחרי, לא איפשרו לו לשמש כעורך בפועל. גם אם לא שמש את הרסן מידי אומץ רודקינסון את התופעה המודרנית של הפרדה בין תפקידי המו"ל והעורך, שלא היתה מובנת מאליה בעתונות העברית, אך איפיינה את

HAMAACH L'ISRAEL

המליץ

לישראל

מכתב עתי שבועי לכה עניני היהדות.

ענן ז"ל

מחיר באשכול: 14 רובים בשבוע.
בשמיניון 8 שקל לשבוע.
וכן לרובי שנה.
מספר חודשי: 6 שקל.
ומספר רובי 12 שקל.

הצפירה

SAZEFIRAH

מכתב עתי משמיע הדתיות
הוא לאור את כשכת. מאת
חיים ועלינ סלאנימסקי

ברומא ומלון.
השולח בשבוע לשנה 5 רובי.
לרובי שנה 2.75 רובי.
לרובי שנה 1.50 רובי.
באשכול 20 רובי.
8 רובי.

והנחוצים היו גם תרגומי סיפורים על חיי אנשים מפורסמים, פליטונים פיקטיביים שלא היססו להטט בחיי המין של נוח, ולא דווקא בעניינים שברומ של הדיון התברתי ב"קול עלה נידף", וכתבות מכל פינה אפשרית של העולם היהודי. את הצלחתו העלה רודקינסון על גס במאמר מערכת תחת הכותרת "רחשי לב לעת צאת השנה" (השלישית, גיליון 65). הוא גינה את מתחריו וציין את ניסיונות יריביו להפסיק את הוצאת העתון: "רבו מאוד שונאי ומנדי... אשר יתרו בכל עוז לשים מחנק לנפשי, למען לא יישמע קולי בחוץ..." הוא סיפר, כי מווארשה ומווילנה כתבו למשרת קניגסברג, כי "הרפה היא למדינת אשכנז כי תחזיק איש כמוני". במהרה יתברר, כי אכן לא מדובר בשגעון רדיפה. באופן פרדוקסלי הסערה שהובילה בסופו של דבר

גיליונות 47-59, 61-62, 66-67, 76-77). בטרם נאסרה בידי הצנזורה שימשה סדרה זו, לפי הגדרת קמינר, "סוס טרויאני", שבאמצעותו הצליח להחזיר את "התורה החדשה" לעתון ולקוראים ברוסיה מתוך תיאור הוויכוחים כפרלמנט הגרמני מנקודת ראות סוציאליסטית. בן-יץ פרסם כתבות מלונדון, מפריס ומקופנהגן ופליטונים בחתימת "יגלי איש הרוח", שבהם לגלג, בין השאר, על סמולנסקין ועל צדדברים. המשכי "בית הנבחרים" של בן-יץ העלו את תפוצת העתון לשיא, כך שיכול היה להתנאות גם בהצלחת ה"פרופגנדה" וגם בהצלחה בתחום ה"ירושה"¹⁴. קמינר כתב לרודקינסון: "הקדש את מכתבך-עתך לדברים טובים ונחוצים לישראל, כי גדול כוח הקול" (שנה שלישית, גיליון 29). אך הדברים הטובים

לא רבים יודעים, אך את העתון הירושלמי "חבצלת" ערך במשך 39 שנה אחיו של רודקינסון - ישראל דב פרומקין

כתבו בקביעות ב"הקול", והקוראים נשארו נאמנים לעתון. הטא נוסף של צדדבויים: עם סגירת "האמת" בווינה הוא פרסם מאמר קטרוג נגד עורכו א"ש ליכרמן, שנעצר שם ושחרר אחרי חודש רק בהתערבות סופרים יהודים בולטים, ובראשם סמולנסקין, לאחר שהועלתה אפשרות כי יוסגר לרוסיה, שבה היה מבוקש על פעילות מהפכנית. ב"המליץ" (1878, גיליון 21) כתב צדדבויים בסיפוק, כי עורך "מכתב הקריאה בשפת עבר מאת הניהיליסטים אל בני הנעורים ברוסיה" יוסגר, ו"אז לא יינקה רע בעד פשעיו העצומים כפלים..." על שימוש בשם בדוי, הסתה וכדומה. בתגובה על כך קרא ד"ר קמינר ל"בויקוט" (חרם) על "המליץ" ועורכו: "... איש כזה לא מאתנו הוא, בסודו אל תבוא נפשנו..." הקריאה נענתה בחיוב ובכירי הכותבים נטשו את "המליץ" לטובת "הקול". השפעת הכותבים הסוציאליסטים היתה עתה מכרעת. מדי פעם, לצורך "האובייקטיביות", היה רודקינסון נוטל על עצמו את חובת הבעת הדעה הנגדית והיה "מוזהר" את קוראיו, במהלך השנה הרביעית להופעת העתון, ומסביר להם בנוסח: "כמו"ל מחויבים אנחנו להראות את הדברים הרעים הנמצאים בדעות האפסיים ולהילחם נגדם בכל כוחנו."

אך היריבים היו חזקים יותר. על פי טענתו של רודקינסון, העתונאי אפרים דיינרד (לימים הוא המשיך להילחם בו כששניהם היו בארצות הברית) הלשין עליו בפני השלטונות ביוזמת צדדבויים (1879, גיליון 36-37). רודקינסון נעצר לשלושה שבועות ונערכו חיפושים בביתו. הוא תלה, הצנורה התנכלה יותר ויותר לכתבות, והדבר נעשה בבירור על פי הוראה מפורשת מגבוה. בן-נץ הציג לרודקינסון לחזור ולהוציא את העתון אחת לשבוע (1879, גיליון 49-50). "הקול", הוא כתב, "היה למכ"ע חי, לא בית קברות עם מצבות נאות, ולא בית גדול ורם... אך החותמים... אלה החותמים והקוראים הנם קוראים עבדים, חובבי "השפה הקדושה" ובמידה עוד יותר מרובה את צרור כספם." הניסיון להוציא עתונות המונים "עממית" בעברית נכשל אפוא לדעתו. הקורא העברי עדיין אינו קורא מספיק "עממי".

לסגירת "הקול" בגירסתו הראשונה ההלה באותו חלק של המאמר שבו שיבה רודקינסון את סופרי העתון ואיחל להם להמשיך ו"לחוש לטובת בני עמם" ולספק לו "מאמרים חיים, המפתחים את הנפש ומפסמים את הגויה." ברשימת הכותבים הוא הזכיר את אלכסנדר צדדבויים, שחזר בינתיים להוציא את עתונו "המליץ" והחזיר אליו כותבים כמו ליליינבלום, יהל"ל ושרשבסקי. צדדבויים שיגר אליו מכתב שבו אמר, כי התנה בשעתו את פרסום מאמרו בכך ש"לא יודע לאיש כי הוא הכותב". וכי גם עכשיו לא אישר את פרסום שמו. בחודעה נוספת בעתונות תירץ צדדבויים את השתתפותו ב"הקול" גם בכך ש"לא ידע עדיין עם מי יש לו עסק" (1878, גיליון 13). עכשיו הוא רואה בכתיבה בעתון זה פגיעה בכבודו. על פי חוקי העתונות בגרמניה פרסם רודקינסון את הבהרתו של צדדבויים וגם את הקטע ב"המליץ", אך הוסיף לכך הערות ותבטחות, שרובן ככולן הטילו דופי באישיותו של צדדבויים והביאו עדויות שליליות וציטוטים לגביו. צדדבויים החליט לפתוח במלחמת חורמה נגד יריבו, ובמלחמה כמו במלחמה הוא לא היסס לנקוט צעד לא מקובל (ואף, כידוע, אסור באתיקה היהודית). הוא השיג ארכיון שלם של הסתבכויותו המשפטיות של רודקינסון מן התקופה שהיה איש עסקים ברוסיה, וכדי שלא "להלשין" באורח "ישיר", פרסם את הדברים בנוסח הזה: "לא אנוכי נתכבדתי להיות מפורסם בעתון... (מה-17 באוגוסט 1875, מספר 177) כי ביום 19 לחודש ההוא ידינוני במחלקה הראשונה של בית המשפט המחוזי... בעד מרמה ועושק... לא למעני שלחה לשכת שר הפלך בעיר המלוכה (מה-21 בינואר 1876 מספר 12461) להקטיגור בוויילנה לבקשני ולקיים פסק דיני..." כל זה על פני עמוד שלם.

תחנות בנדודי "הקול": גרמניה, אוסטריה, ארצות הברית
מעשהו זה של צדדבויים גרם לזעם רב במחנה הכותבים, רדיקלים ואחרים, ואלה הביעו תמיכה ברודקינסון על ידי הגברת כתיבתם בעתונו, בד בבד עם חרם על "המליץ". ליליינבלום, יהל"ל, קמינר, בן-נץ, אויר ושרשבסקי

1. דיון מקיף יותר בשאלה זו, ראה בספרי מעריכים ומכתבי-עתים: עיונים בתולדות העתונות העברית והיהודית, תל-אביב 1999, עמ' 39-68. המאמר מבוסס על חלקים מהספר.
2. Michael Schudson, *Discovering the News*, New York, 1978, pp. 88-91
3. לפי שדסון, העתונאים האמריקנים עד למלחמת העולם הראשונה "האמינו שעבודות אינן הצהרות אנושיות לגבי העולם אלא חזות העולם עצמו" (שם, עמ' 6)
4. ש"ל ציטרון, רשימות לתולדות העתונות העברית "הקול", העולם 1927 (להלן ציטרון), עמ' 337.
5. שם, שם.
6. מ. וינטשבסקי, "מיכאל לוי רודקינסון", התורן (תרפ"ג-תרפ"ז), הוברות ח"ט, עמ' 59.
7. ציטרון (הערה 4 לעיל), שם.
8. שם, שם.
9. האמת, הוצאת ארכיון העבודה, תל אביב תרצ"ח, עמ' 3.
10. אליהו וולף רבינוביץ', "כך כותבים היסטוריה אצלנו", העולם, 1927, עמ' 1022.
11. שם, שם.
12. ציטרון, עמ' 418.
13. רבינוביץ', שם, עמ' 1023.
14. וינטשבסקי (ר' הערה 6 לעיל), עמ' 58.
15. צפורה ברודי-זלדנר, "העתוננים העברים באמריקה", הדואר, י"ב, תרצ"ו, עמ' 221.

סוכניו של רודקינסון ניצלו את האירועים כדי לעכב העברת תשלומיהם לעורך. רודקינסון ניסה לגייס את תמיכת קוראיו, כפי שגייס את תמיכת הסופרים ("הקול קורא לעזרה", 1879, גיליון 40-41).

העיתון הפסיק לצאת באורח סדיר, ובגיליון 51 הוא הודיע על הוצאתו שוב כשבועון "עד יעבור זעם". בשנת 1880 התחיל שמעון ברנפלד לשמש כעורך העורך, אך מקץ זמן קצר הוא עבר מקניגסברג לליק כדי לעבוד במערכת "המגיד". רודקינסון עבר לברלין ושם יצא הגיליון האחרון של השנה. אחר כך ניסה את מזלו בשינוי שמות העתון בברלין ובהמבורג ("כרם"; "המדבר"; "החווה"). בשנת 1885 התחדש "הקול" בווינה. כמעט שלא היתה בו אקטואליה והוא התמקד בפילוסופיה יהודית, אף כי סיסמת העורך נותרה קבלת מאמרים "מבלי הבדל מפלגה ומטרה". עם הגירת העורך לארצות הברית חידש "הקול" את הופעתו בניו יורק בשנת 1889-1890. הגיליון האחרון הופיע בשיקגו, ב-24 בספטמבר 1893.¹⁵

* * *